

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

- Z OBSAHU: A. DIVIČANOVÁ: Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch y Maďarsku II.
R. STOLIČNÁ: Ludová kultúra Slovenska ako súčasť európskej kultúrnej identity: zásadné kontexty výrazu
L. FALTANOVÁ: Trhy a jarmoky: sociálno-ekonomické väzby s lokálnou vidieckou spoločnosťou
D. LUTHER: Projekcia človeka vo fašiangových hrách
L. LAJCHA: Chvála masky
M. PARÍKOVÁ: Ethik des Ethnischen

Na obálke:

1. strana: Fašiangová maska obtočená povrieslami zo slamy. Omšenie, okr. Trenčín. Z publikácie Slovenská vlastiveda II. Bratislava 1943. K článku D. Luthera: Projekcia človeka vo fašiangových hrách.
4. strana: Chorvátsky text na drevenom lopári. Z tvorby Viliama Pokorného, s ktorou sa predstavil na výstave Reč a drevo počas Festivalu chorvátskych piesní a tancov v r. 1991.
K článku Z. Beňuškovej: Význam chorvátskeho etnika pre formovanie miestnej kultúry v Devínskej Novej Vsi.

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia. This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, *Slovenský národopis* deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of *Slovenský národopis* you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by: Slovak Academic Press, Ltd.,
P. O. Box 57, Nám. Slobody 6
810 05 Bratislava
Slovakia

HLAVNÝ REDAKTOR

Milan Leščák

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Lubica Droppová, Božena Filová, Emília Horváthová, Václav Hrníčko, Josef Jančár, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Martin Mešša, Ján Mjartan, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ŠTÚDIE

- D i v i č a n o v á, Anna:** Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku II..... 385
- S t o l i č n á, Rastislava:** **Ludová kultúra Slovenska ako súčasť európskej kultúrnej identity: zásadné kontexty výrazu** 402
- F a l t a n o v á, Lubica:** **Trhy a jarmoky: sociálno-ekonomické väzby s vidieckou lokálnou spoločnosťou** 413
- L u t h e r, Daniel:** **Projekcia človeka vo fašiangových hrách** 428
- L a j c h a, Ladislav:** Chvála masky..... 444
- P a r i k o v á, Magdaléna:** Ethik des Ethnischen 465

DISKUSIA

- Rozhovor s Doc. Dr. Annou Divičanovou (Zora V a n o v i č o v á) 471

MATERIÁLY

- B e n ž a, Mojmir:** Zasadací poriadok v kostole v prostredí Slovákov v Maďarsku..... 478
- B e ň u š k o v á, Zuzana:** Význam chorvátskeho etnika pre formovanie miestnej kultúry v Devínskej Novej Vsi 486

ROZHLADY – SPRÁVY – GLOSÝ

- Životné jubileum PhDr. Kornélie Jakubíkovej, CSc. (Viera F e g l o v á)..... 495
- K životnému jubileu Dr. Ondreja Krupu (Magdaléna P a r i k o v á)..... 498
- Vedecký odkaz Václava Frolca (Juraj P o d o b a)500
- Medzinárodné pracovné stretnutie „Methodology and Methods of Oral History and Life Stories in Social Research” (Hana H l ô š k o v á)..... 501
- Grantový projekt Vedeckovýskumného ústavu regionalistiky pri PHPV Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (Jolana D a r u l o v á) ... 503

RECENZIE – ANOTÁCIE

- Pamiatky a múzeá (Ján B o t í k).....505
- J. Langer a kol.: Cesty po minulosti Oravy (Soňa Š v e c o v á).....506
- Anotácie508

OBSAH 42. ROČNÍKA

CONTENTS

STUDIEN

- D i v i č a n o v á, Anna:** Ethno-cultural Changes in the Slovak Language Islands in Hungary II. 385
- S t o l i č n á, Rastislava:** **The Folk Culture of Slovakia as Part of European Cultural Identity: basic Contexts of the Expression**.....402
- F a l t a n o v á, Lubica:** **Markets and Fairs: Socio-Economic Links with Local Rural Society**413
- L u t h e r, Daniel:** **Projection of the Person in Shrovetide Plays**.....428
- L a j c h a, Ladislav:** In Praise of Masks444
- P a r i k o v á, Magdaléna:** The Ethics of the Ethnic465

DISCUSSION

- A Conversation with Doc.Dr. Anna Divičanová (Zora V a n o v i č o v á)471

MATERIALS

- B e n ž a, Mojmir:** Sitting Order in Church among Slovaks in Hungary478
- B e ň u š k o v á, Zuzana:** Significance of Croat Ethnic Group in the Forming the Local Culture in Devínska Nová Ves486

HORIZONTS-NEWS-COMMENTS

Life Jubilee of PhDr. Kornélia Jakubíková, CSc.
(Viera F e g l o v á)..... 495
Jubilee of Dr.Ondrej Krupa (Magdaléna P a r i-
k o v á)..... 498
Scientific Heritage of Václav Frolec (Juraj P o-
d o b a)..... 500
International Work-shop „Methodology and
Methods of Oral History and Life Stories in
Social Research” (Hana H l ô š k o v á)..... 501

Grant Project of Research Institute of Regiona-
listics, Matej Bel's University in Banská Byst-
rica (Jolana D a r u l o v á)503

BOOK REVIEWS-ANNOTATIONS

CONTENTS OF 42th VOLUME

PROJEKCIA ČLOVEKA VO FAŠIANGOVÝCH HRÁCH

DANIEL LUTHER

PhDr. Daniel Luther, CSc.

Ústav etnológie SAV, Jakubovo nám. 12, 81364 Bratislava, Slovakia

The paper is an analysis of the preferential values of the rural community in Shrovetide. Older source material (first half of the 20th century), from the Slovak environment, documents the semantic links with agrarian rituals for pre-spring and with carnival culture. The rituals and plays encode the value system of celebration, prosperity, pre-lent joyfulness and the free activity of masked figures. Although the post-war period saw a retreat from Shrovetide customs, the traditional principles were used in reviving the Shrovetide traditions in the changed social environment of the 1970s and 1980s. The humour of masked Shrovetide figures remained a reflection of the person and community of the period, and developed in the direction of social satire.

Všeobecné funkčné a významové charakteristiky zvykových, obradových a zábavných aktivít, vykonávaných v závere fašiangov, poukazujú na ich genetickú spätosť s kultúrno-historickým zázemím staroslovanských agrárno-magických obradov predjaria, ale aj s európskou karnevalovou tradíciou. Popri základnej obradovej symbolike fašiangov, zameranej na príchod jari, na zabezpečenie hojnosti, úrody, plodnosti a sýtosti, sa v štruktúre obradových úkonov, piesní, tancov a hier rozvíjali aj charakteristické prvky európskeho karnevalu (posledného veselí pred nastávajúcim Veľkým pôstom), ktorý bláznivou veselosťou nadviazal na historicky staršie antické Dionýzie a Liberálie.¹ V medziach takto poňatého sviatku bolo prípustné zosmiešňovať zaužívané spoločenské zvyklosti, sociálnu hierarchizáciu, tolerovalo sa porušovanie noriem správania, konanie hlučných sprievodov, pitie, hodovanie, tancovanie po uliciach, bezuzdné zábavy a hry. M. M. Bachtin charakterizoval stredoveké karnevalové slávnosti slovami: „tlmočili celkom iný, výrazne neoficiálny, mimocirkevný a neštátotvorný aspekt sveta, človeka a ľudských vzťahov; vytvárali akoby na druhej strane všetkej oficiality *iný svet a iný život...*“² Takýto model správania fašiangovníkov bol spoločensky akceptovaný a uchoval sa až do súčasnosti.

V povedomí dedinských i mestských spoločenstiev má fašiangové veselie silné zázemie tradície. Na tomto podklade sa väčšinou odôvodňuje jeho opodstatnenosť. Obradové, hudobné, tanečné a herné prejavy, konané v tomto čase, sa vnímajú a hodnotia v kontexte tradičnej smiechovej kultúry. Otázkou je, aké motivácie (hodnoty) umožňovali uchovávať takúto stereotypnosť situácie a ako sa vytvorený hodnotový systém menil v procesoch prebiehajúcich spoločenských zmien.

V rámci rôznorodých spoločenských aktivít sú humorné výstupy a žarty jadrom fašiangového veselia. Humor je spätý s intelektuálnym obzorom daného prostredia. Reflektuje konkrétne udalosti, postavy, činy, profesnú či záujmovú orientáciu, problémy rodinného a spoločenského súžitia, mravné prehrešky a pod. Podľa aktuálnej potreby sa tak dotýka aj systému hodnôt, ktoré spoločenstvo uznáva, istým spôsobom ich transformuje, aby sa dosiahol humorný efekt. Zaujímá nás, s akými hodnotovými orientáciami súvisia motívy fašiangového humoru.

Takto stanovené okruhy problémov nám umožňujú poukázať na stabilitu a hodnotové posuny v systéme spoločenských noriem, čím sa pokúšame nájsť exaktné stopy a kvalitu zmien v duchovnej kultúre vidieckych spoločenstiev. Vychádzame z archívnych materiálov, zobrazujúcich stav fašiangovej tradície v 1. polovici 20. storočia³ a porovnávaciu kultúrnu vrstvu predstavujú vlastné terénne výskumy a archívne zápisy zo 70.–80. rokov tohto storočia.⁴

Hodnotový systém sviatku

Spomienky na dedinský život v čase posledných fašiangových dní sa väčšinou spájajú s predstavou tradičného sviatku, ktorý predchádza dlhému veľkopôstnemu obdobiu. Kontext sviatočnosti tu pozostáva z hodnotového systému, ktorý vidiecke spoločenstvo takémuto prežitiu pripisuje, očakáva ho, a preto sa k nemu vzťahuje aj systém spoločenských noriem správania. K nim možno zaradiť normu, vyžadujúcu cez sviatok nepracovať: *keďže sa blížili sviatky, cez ktoré sa nepatrilo ťažko robiť, gazda nachystal sečku pre dobytok na celý týždeň* (Choča, Tekov); *v sobotu odpoľudnia už nepracujú na poli, aby nebolo krupobitie* (Hamborek, okr. Sabinov). Zákazy sa týkali aj najvšednejších prác zimného obdobia, nesmeli sa priať, šiť ručne ani na stroji, tkať, perie párať. Sankcie za porušenie zákazov smerovali do oblastí, ktoré vždy stáli na vyššom stupni želaných (uznávaných) hodnôt: zdravie (ľudí alebo hydiny), mravnosť, úroda, prosperita hospodárskej činnosti. Zákazy sa viazali aj na deň Popolcovej stredy: *Nikto nesmie klamať, lebo bude klamať celý rok. Nesmie sa šiť: O, Boh chran, smo neprädli. Nakázali starí ľudia niš robiť na Krivú stredu. Na Krivú stredu sme svätili: nejdeme do roboty, bo Krivá streda* (Vlachovo).

So sviatočnosťou úzko súvisela predstava hojnosti, dostatku potravín: *Cez fašiangové obdobie sa robili aj zabijačky, aby bolo na sviatky šunkky, klobásy a huspeniny. Keď gazdiná napiekla koláče (šišky, fánky, ríteše – prehybáče) vymietla pec, vápnom vybielila steny domu a pozametala* (Choča). V rámci sviatku sa očakávalo vzájomné ponúkanie, hostenie: *zakončujú fašiangy hostinou* (Krásna Hôrka). K fašiangovej hostine sa nevyžadovali náročné jedlá (slanina, šišky, koláče, klobásy, jaterničky, bravčovina, studeno z údeného mäsa, pampúchy, vajička, praženica), avšak časté ponúkanie hostí alebo obradné vyberanie fašiangovníkmi po domoch obce zabezpečovali ich dostatok vo význame hojnosti. Hodovanie nemuselo byť reprezentované bohatstvom jedál, ale najmä spoločným stolovaním účastníkov sviatku: *chodia vyberať po dedine slaninu, zemiaky, slamu a drevo, potom všetko predajú a urobia si slávnú hostinu* (Tvrdošín).

Na sviatok sa vyžadovalo primerané oblečenie, odlišujúce čas sviatočný od všedného: *V nedeľu sme sa obliekli len tak a v pondelok sme sa poupínali hrdo, v utorok zas pekne, fjertušky, oplecká. Naveky som si na fašangy vyšila nové oplecko, fertuchu, pekne povyšivánu* (Bacúch). Zaužívanou spoločenskou normou bolo v čase sviatku navštíviť rodinu: *chodia vo sviatočnom od rodiny k rodine, ku kmotrám, krstnej matke* (Orava).

Koncepcia sviatočného času, vyjadrená v spomienkach na fašiangové obyčaje v 1. polovici 20. storočia, pozostáva teda zo stabilného hodnotového systému, ktorý sa vzťahuje aj

Skupinová maska „Herivašci” pri obchôdzke. Štefanov, okr. Senica. Foto H. Bakaljarová 1988. Archív ÚE SAV, i. č. 103 472

na iné významnejšie kalendárne sviatky: návšteva kostola, zákazy prác, sviatočné oblečenie, návšteva príbuzných, hodovanie, zábavanie. Cez fašiangy *prostý človek od nedele popoludnia do stredy nerobel ništ iné, len chodel do kostela a do krčmy tancovať* (Kubra).

Sviatočnosť však popri tom obsahovala aj hlbší „svetonázorový obsah”.⁵ Jeho podstatu možno hľadať v hodnotovom systéme vykonávaných obradov a v kontextuálnom normatívnom systéme bezprostredne nasledujúceho pôstneho obdobia.⁶

Normatívny systém pôstneho obdobia

Fašiangy sa končia Popolcovou stredou, kedy sa podľa cirkevného kalendára začína Veľký pôst. Normy kresťanského života zdôrazňovali oproti fašiangovej sviatočnosti a spoločenskej uvoľnenosti opozičné hodnoty askézy. Pôst bol podľa kresťanskej asketiky prostriedkom k potláčaniu ľudskej slabosti a žiadostivosti, nežiadúcej prevahy tela nad dušou. Požadovanými činmi pôstneho programu boli modlitby, telesný pôst a almužna, vyjadrujúce povinnosti kresťanov voči Bohu (modlitba), sebe samému (pôst) a blížnemu (almužna).⁷ Fašiangová bezstarostnosť a márnivosť sa pripomenula liturgickým obradom pomazania popolom na znak uvedomenia si pozemskej pomínutelnosti: *Popolcová streda sa začínala raňajšou svätou omšou, pri ktorej kňaz každému pomazal čelo popolom so slovami Pamätaj*

človeče, prach si a na prach sa obrátiš (Choča). Ráno ženy vydrhli hrnce pieskom alebo popolom od zvyškov masti: *Na popolcovú stredú katolícku i evanjelickú ženy umývali pri potoku hrnce od mastnoty pieskom* (Slovenská Ves). Umývanie riadu na verejnosti bolo spoločenským znakom akceptovania noriem pôstu: *v pôste sa nemohlo pražené (nevarilo sa na masť), ani mäso, ani vajcia, slaninu nie, ani so šmalcom, ale iba s kapusňarkou, alebo octom zaliať. Poprípade bryndza* (Vernár). V zápise z roku 1941 z Oravy sa uvádza, že *v niektorých rodinách sa v pôste mäso vôbec nejde, miesto masti a slaniny užívajú maslo, tiež olej, ktorý si z ľanového oleja doma vytláčajú.*

K veľkopôstnemu času sa vzťahovali aj ďalšie pravidlá správania: *V stredú a piatok sa nejedlo mäso ani mäsové výrobky. V niektorých domácnostiach sa dodržiaval povinný pôst všetkých členov domácnosti. Ženy chodili v tmavých šatoch. V stredú, piatok a nedeľu sa dievky stretávali na súkromné pobožnosti pri najbližšom kríži. Tu do neskorých hodín spievali nábožné piesne a spoločné modlitby pripadajúce na dobu pôstnu. Vždy sa starali, aby bol kríž ozdobený venčekom a čerstvými kvetmi... Nekonali sa veselé zábavy* (Nová Baňa). Zakazovali sa tanečné zábavy: *nesmelo sa tancovať, lebo že vypadajú vlasy a nevyrastú konope* (Dulovce), ale aj hlučné vyspevovanie či vyhrávanie: *sú to dni ticha a smútku, ktoré sa dodržiujú dodnes* (Bystrany). Vyskytuje sa aj údaj, podľa ktorého počas celého pôstneho obdobia *bolo v manželskom živote zakázané sexuálne obcováť* (Slovenská Ves). K spoločenskej uvoľnenosti počas posledných predpôstnych dní prispievalo teda aj očakávanie začiatku Veľkého pôstu, pretože sa k nemu viazali pomerne prísne pravidlá spoločenského správania. Znak, poukazujúce na spätosť fašiangových obyčají s nastávajúcim pôstom, sa vyskytuje aj priamo v ich štruktúre, napr. pri obchôdzke dievčatá posadili na klát (ovenčeného dreveného koníka), *aby cez pôst sedela a netancovala* (Kubra), *v domoch, kde bývali mládenci na ženie, dievčatá preoblečené za maškary rozbíjali o dvere hlinené hrnce* (lebo obsahovali mastnotu, Orav. Polhora).

Prosperita ako cieľová hodnota

Fašiangové obrady predstavujú abstraktný súbor tradíciou normovaných úkonov, ktoré sa vykonávajú s viac alebo menej známym, a tým aj v obrade vyjadreným zámerom. V jednotlivých lokalitách sa uchováva rozdielny súbor javov, a taktiež rozdielne bývajú aj dominantné obrady, tvoriace jadro fašiangovej tradície. Pri modelovaní hodnotového systému fašiangových obradov sa pokúsime určiť prevažujúco rozšírené a spoločensky akceptované cieľové zámery. Obvykle tvoria ideový základ obradu a motivačný impulz jeho vykonania.

V spomienkach na spoločenské prežitie fašiangových dní v 1. polovici 20. storočia sa najčastejšie uvádzajú obchôdzkové a zábavné aktivity. Príkladom je záznam zo Zemianskej Kotešovej: *V tomto čase chodia po dedine maškary, ktoré majú rôzne masky aj zvieracie. Niektoré sú poobliekané v prevrátených kožuchoch prepásaných povrieslami. Hlásni chodia po pýtaní. Dostanú peniaze, slaninu na ražň, chlieb alebo zbožie. Posledný fašiangový deň je maškarná zábava, ktorá trvá do polnoci a potom je pochovanie basy.*

S obchádzaním skupiniek i jednotlivcov po domoch obce sa často spája označenie koledníci: *koledoví fašiangovníci poschodili celú dedinu; Fašengy, koledy, Veľká noc príde...* (Podkonice). Podstatou koledy je pranie, ktoré býva väčšinou vyjadrené vinšom: *Cigáni prišli s tým ražňom vinšovať* (Dačov Lom); *Malí fašiangovníci vinšovali veľa zdravia, gazdovi veľa vína, bohatú úrodu, plnú stodolu, gazdinej veľa húseniec, kačeniec, dievkam dobrého muža* (Choča). V tomto zmysle pôsobili použité obradové predmety, ktorých magická podstata väčšinou vychádzala z ich znakovkej štruktúry: *osem až desaťročné deti nosili so sebou železnú reťaz. Zavínšovali veselé fašiangy, počkali, až im dá gazdiná po jednom va-*

*jičku, ponúkne im fašangovo, šišky, pagáče alebo fánky (Choča). Popri prianí býva súčasťou koledovania aj obradné obdarúvanie: Domáci ich obdarúvali slaninou, vajíčkami alebo peniazmi. Z toho, čo koledníci navyberali, urobili si večer hostinu (Podkonice). Prianie, resp. očakávanie úžitku, prosperity sa vzťahovalo aj na ďalšie obradové úkony, konané v tomto čase. Najčastejšie sa zameriavalo na lan či konope, ktorých dostatok predstavoval v samozásobiteľskom rodinnom hospodárstve vysokú hodnotu. Spätosť s termínom fašiangov vychádzala zrejme z toho, že v tomto čase sa obvykle končilo s ich domáckym spracúvaním (priadky). S cieľom priania bohatej úrody sa obradne do vysoka skákalo: staré ženy vyskakovali po povalu a spievali *Husty len do kolien, dievčatu pod posteľ*; pripijalo: *ženy si vypili na priadená* (Vernár); tancovalo: *dievky berú do tanca veľkých starších chlapov, aby im narástol tak veľký lan, ako sú tí chlapi* (Zakamené); *mládenci začnú vyskakovať, potom do kruhu (s palicami) tancovať a pritom spievajú Konope veľké, vysoké, tenké, nedajú trhati, musíme ich sami brati* (Nevoľné); *vtedy musí tancovať každá žena, lebo jej záleží na tom, aby mala veľké konope* (Piksárd); varili a podávali sa jedlá: *dievky si vo vrstve (priadky) z múky robili bobáľky a aj tri metre dlhé ich varili, aby mali veľký lan* (Závadka); *pri raňajkách, obede a večeri naberá z jedla najprv gazdiná a to najväčšou varechou, aby vyrástli veľké konope* (okolie Giraltoviec); a pod. Obradovými úkonmi sa vo fašiangovom čase orientovali aj na dostatok ďalších plodín: *keď okopávajú zemiaky, váľajú sa po zemi, aby boli**

Fašiangovníci – obchôdzka s klátom. Rajecká Lesná, okr. Žilina. Foto H. Bakaljarová 1988. Archív ÚE SAV, i.č. 103 440

veľké (Veselé); perú šaty, aby bola veľká kapusta (Brezovica); v každej domácnosti varili pirohy, tieto museli byť čo najhrubšie, aby boli tučné prasatá (Betliar).

Popri tom zohrávali dôležitú úlohu obradové úkony, spájané s osobným úspechom a šťastím človeka. V hodnotovej škále sa vyskytujú priania zdravia: *keď v pondelok zvonili na poludnie, bežali sa všetci do jarku umyť, aby boli po celý rok svieži (Žakarovce); fyzickej zdatnosti: dvaja z mláďencov držia obruč z kolesa, ozdobenú farebným krepovým papierom, cez ktorú musia všetky ženy v domácnosti rýchlo prebehnúť, aby boli šikovné a rúče (Choča).*

Podľa tradičných zvyklostí vykonávali kolednú obchôdzku aj príslušníci slabších sociálnych vrstiev, ktorým sa takto poskytovala výpomoc, podpora: *osobitne chodievali Cigáni – muzikanti, u nich sa koledná obchôdzka udržala najdlhšie (Východná); resp. obchôdzka sa v duchu tradície považovala za formu „zosypu”, naturálnej mzdy obecným služobníkom: Bača s valachmi a salašníkmi fašiangovali ešte v roku 1957. Fašianguje ten bača s valachmi a salašníkom, ktorí boli vo fašiangovú nedeľu zvolení na budúce leto. Okrem valachov fašiangoval aj pastier kráv a nočný strážnik. K nim patrili aj malí chlapci, ktorí to robia ako pri žiačikovaní na Vianoce (Podkonice).* I v týchto obchôdzkach bol zakódovaný hodnotový rámec prosperity.

Veselie v hodnotovom systéme sviatku

S fašiangami sa spájalo tiež očakávanie zábav a všeobecného veselia: *Obdobie fašiangov sa začína od Troch kráľov do Popolcovej stredy. Roboty nebolo veľa, nebola vážna, po večeroch už ľudia oddychovali. Všetci, mladí i starí, boli doma, v dome ich bolo veľa a tak poobede radšej chodili von. Čo sa týka roboty, bolo to hlavne kŕmenie dobytky, oviec, ošípaných a hydiny. Ak si mladí splnili svoju robotu, mohli sa ísť zabávať. Avšak veľmi záležalo od roka, úrody, medziľudských vzťahov, aj od generácie, aj od toho, ako dlho trvali, ako sa ľudia veselili. Niekedy mesiac, niekedy oveľa viac. Toto vyvrcholilo cez ostatné fašengy (Bystrany). Zábavný charakter sviatku sa odráža aj v pomenovaní týchto dní ako *pochabé, šalone, bláznivé, veselé, bujaré* a pod., ako *čas zvláštnej veselosti*. V tomto zmysle významotvornými prvkami boli obchôdzky skupín fašiangovníkov, konanie maskovaných postáv, vyhrávanie muzikantov, spev, zabávanie a hry v rámci separovaných sociálnych skupín, tanečné zábavy, hodovanie a nakoniec symbolické pochovanie basy.*

Sviatočná nálada sprevádzaná veselím pomáhala na tento čas otupiť ostrie medziľudských konfliktov: *Sú to dni bujarého veselia a radosti, pri ktorej sa zapomene na šetko, na hnev medzi susedmi, na nepriateľstvo pre pravoty, na robotu, na dlžoby a ťažký život. Ľudia sa chystajú celý týždeň. Gazdyne pečú šišky a smažia fanky. V obeť fašiangov padajú životy ošípaných (Veľké Bučany).*

Hodnotový rámec veselia nemuseli zakaždým vytvárať konkrétne humorné výstupy či hry, ale napr. iba zábava pri muzike: *donesú harmoniky, hrajú, spievajú a po práci tancujú (Zubrohlava); v tento čas je mimoriadne veselo. Mláďenci často poriadajú tanečné zábavy, na ktorých sa zúčastní celá dedina (Zámutov).* Oblúbenou súčasťou zábav boli tzv. napodobovacie tance (preskakovať lavicu, kačací, voliarsky, kováčsky, lístkový, ručníkový, lopatkový či stoličkový tanec), prebiehajúce formou zábavnej spoločenskej hry.

Do rámca všeobecného veselia spadala aj voľný pohyb a konanie maskovaných postáv. Ich základnou úlohou vo fašiangových obchôdzkach bolo zabávať prítomných a vybrať od domácich suroviny či peniaze na spoločné pohostenie. Tomuto cieľu zodpovedali aj typy postáv, ktoré maskovaním a kostýmovaním zobrazovali. Boli to väčšinou známe postavy z dedinského prostredia, ktorým obyvatelia obce rôznymi formami prispievali na obživu: *cigán, cigánka, žobrák, stará žena, prespanka s deckom, mladucha, mladý zať, alebo kto-*

Obchôdzka s klátom – zajatie ženy, ktorá sa musí vyplatiť. Ďurčina, okr. Žilina. Foto H. Bakaljarová 1988. Archív ÚE SAV, i.č. 103 418

rých zakaždým vyplácali za odrobenú prácu: drotár; miškár; kováč; kominár; sklenár; obločiar; handrár. A podľa toho aj tieto postavy konali. Jedni „kradli, žobrali, džadovali“: Niektorý mládenec sa oblečie za žobraka a chodia s ním ostatní mládenci, ktorí majú v rukách palice. Žobrák má na páse uviazaný košík, do ktorého mu dávajú vajcia a peniaze (Nevoľné). Druhí imitovali prácu a dožadovali sa odmeny: v maskovanom sprievode boli dvaja mládenci za staré ženy, štyria žobráci, kováč, gazda. Keď chytili na ulici dievku, podkúvali ju, za čo musela zaplatiť (Lendak). Iní, preoblečení za svadobný sprievod, v každom dome „hodovali“ a zabávali sa ako na skutočnej svadbe, pričom vyberali podporu pre ich „nevestu“. Uvedené spôsoby maskovania a vyberania sa rôznym spôsobom kombinovali: Masky majú podobu jeleňa, medveďa, čerta. Bývajú obtočení do povriesel. Masky volajú mladucha, mladý zať, drotár, obločiar, handrár, družica, miškár, medveď, kominár, cigánka s dekom a Jano Tuhý. Remeselníci kričia každý svoje, napr. drotovať, miškovať... Mladucha sa vedie s mladým zaťom. Jano Tuhý s cigánkou naháňa deti. Kominár čierni. Medveď mumle, drží ho čert na reťazi. Dvaja muzikanti hrajú na harmonike alebo husliach (Trebostovo).

Tu je potrebné pripomenúť, že v tradičnom kultúrnom kalendári sa fašiangové obdobie považovalo za čas priadkových večerov a svadiieb: *Hovorí sa, že keď sú fašiangy dlhé, je*

dost' času vybrať si peknú nevestu. Ale keď sú krátke, vtedy si vyberie aj špatnú. Zábavy počas fašiangov boli vlastne časom zoznamovania sa mládenca s dievčaťom a vyberania si nevesty (Lendak). Dôležitú úlohu nadobudli všeobecne uznávané atribúty mládenectva a dievcoťva, znaky ktorých nachádzame aj vo fašiangových piesňach, vinšoch, prehovoroch i hrách. Tak napr. sa v tomto čase konali mládenecké krsty, ktorými sa dávali dospievajúcim chlapcom práva dospelaj mládeže: na fašiangových báloch bývajú mládenecké – parobské krsty, čiže vyzvolanky (Poša); mládenci si mohli pred muzikou zaspievať či vytancovať dievča, čoho motívy nachádzame najmä v textoch piesní: vytancovať frajerôčku; zaspievať si pieseň (Brezovica); mládenci nosili za klobúkom mládenecké pierka: keď som ja bou mládenčokom, choďiu som ja pod pieročkom (Podkonice), ktoré dostávali obvykle od dievčat: v utorok večer okolo desiatej začali zábavu preberať ženáči (končí vláda mládenčov). Mládencom, ktorí si neodopáli fašiangové perá z klobúka, ženáči im ich jednoducho strhli (Kubra). Ukončenie spoločenskej dominancie mládenčov počas fašiangov sa konalo i formou obradu: starému gazdovi (viedol tovaryské) zotnú hlavu. Mladý gazda mu poďakoval za jeho gazdovanie, potom jeden vzal trlo z trlice a neuderil mu po hlave ale po hrnci. Nato starý spadol z voza a zgúlal sa do jarka (že je nie živý). Tým sa tovaryské skončilo (Kolčov).

Pokladník zo skupiny „Herivašcov“. Štefanov, okr. Senica. Foto H. Bakaljarová 1988. Archiv ÚE SAV, i.č.103 458

Podobne symbolmi dievotva bolo napr. nosenie stužiek vo vlasoch, aj na znak toho, že sa končí veselie a začína sa pôst (Čičmany), slobodné kontaktovanie s mládenkami: keď dievča v bielom rubáši prišlo dopoludnia do krčmy, znamenalo to, že mládenci sú pozvaní do domu a pohostia ich. Inak sa na konope tancovalo vonku pred domom (Kubra); bolo by bývalo veľkou hanbou, keby kolujúci boli vynechali dom, z ktorého fašiangovala dievka (Betliar). Do tohto okruhu spadajú aj ľúbostné motívy v textoch piesní, napr. *Zanechal ma frajer na samie fašiangy, dobre neshorela od veľkej hanby...* (Závadka). Využívali sa aj zvykové úkony, ktoré napomáhali vzájomnému zblížovaniu: *dievky popolom chodníky vysypovali od frajera k frajerke* (Vernár); *za dávnejších časov chodili na fašiangy s kozlom. Bol to obyčajne mládenec do kozej kože oblečený, strašil a naháňal dievčatá, keď niekde stáli na dedine pohromade* (Malé Ozorovce).

Akceptovanou spoločenskou príležitosťou k užším kontaktom boli vo fašiangovom čase predovšetkým páračky a priadky, na ktorých sa (vo väčších obciach) stretávala mládež v generačných vrstvách: *Parobci počas ostatných fašiangov (tovaryské) spávali spolu „v kudzelnej chyži“, dievčatá nie, ale už ráno im chodili chystať frištik* (Kolčov); *„vypriadaná noc“ sa robila vo fašiangovom období, dievčatá si „do vrstvy“ nanosili slamy. Parobci povádzali dievky na slamu a „opačovali kolená“.* Domov odchádzali až ráno (Závadka). Obchôdzky maskovaných postáv či obradové fašiangovanie často úzko súviseli s priadkovými spoločnosťami i osobitými zábavami žien: *staré i mladé ženy robili hostinu v kudzelnej chyži... Starú babu zvolili za mladuchu, zdvihali ju vysoko hore a spievali... Večer zavolali aj chlapcov* (Nižný Hrabovec); *spolu pili, hajdukovali a vysoko vyskakovali* (Oravská Polhora); *v niektorom dome sa zišli a tancovali „pyšnú sýkorku“* (Brehy), a pod. Celkovú spoločenskú uvoľnenosť dokladajú výroky: *staré dievky plačú, že sa nevyskáču* (Kubra); *kd'e len akie staré baby tancovaťi budú* (Podkonice); *fašiangový utorok je dňom starších a ženatých ľudí* (Čáry). Parodovanie svadobníkov, žartovné narážky na mládenecký, dievocký, manželský, vdovský či starecký stav, výsmech vydajachtivosti vo fašiangových piesňach a hrách reflektujú tradičný spoločenský kontext zimného obdobia.

Dôležitým štýlotvorným prvkom vo fašiangových hrách je satira. Všíma si ľudské slabosti, nezvyklé udalosti a činy, nepodarky, omyly, prehrešky voči spoločenskej morálke a pod. Pomocným prostriedkom k takejto kritickej otvorenosti postojov je maska. Totiž jednou zo základných funkcií tvorenia masky je zahaliť tvár a mlčaním alebo menením hlasu dosiah-

Tanec masiek „On“ a „Ona“ (nazývaných aj „Kurva“ a „Kurváč“). Fačkov, okr. Žilina. Foto H. Bakaljarová 1988. Archív ÚE SAV, i.č. 103 436

Maska zo skupiny „Herivašcov”. Štefanov, okr. Senica. Foto H. Bakaljarová 1988. Archív ÚE SAV, i.č. 103 470

ne s nimi tancovali. Erotické motívy predstavovali všeobecne rozšírenú súčasť motiviky fašiangových obchôdzok a hier: *Holenie chlapov ešte v 1953-54 v robote, bolo to povolené. Robili to ženy šelijako doobliekané, dlhé gate, kabáty, čiapky, veľké zrkadlo si nosili, na jednej strane špatu nakreslenú mali, z dreva mali urobenú britvu, boli ako nemé, ukazovali, čo chcú také silné, chytili a už bolo, musel zaplatiť 5 korún, to ako na Popolec (Utekáč).*

Maskované postavy zabávali svoje okolie rozmanitými spôsobmi. Humornosť sa zakladala na imaginatívnom napodobňovaní živej predlohy, ktorú mala zobrazit'. Jej vzhlad sa napodobňoval len v náznakoch, využívali sa iba niektoré charakteristické znaky (napr. pôvodné rohy či koža zvierata, nástroje či odevná súčasť remeselníka, veniec mladuchy, brucho prespanky), ktoré sa náležite transformovali do parodického symbolu. Dôležitejšia bola imitácia pohybov, činnosti, návykov i zvukov, príznačných pre danú postavu (napr. farbovosť, brblanie, válanie, podkúvanie, holenie, kojenie). V kombinácii parodického náznaku vo vzhlade postavy a čo najvernejšieho vyjadrenia pohybových charakteristík spočívala obrazivosť a humornosť maškár: *dievčatá sa poobliekali do chlopskeho, fúzy si zrobili, kôš na chrbte, tak sa to namaskovalo, že sa zdalo, že jeden nesie druhého na chrbte. A tak chodili a srandy robili (Vernár).* Ak chýbala reálna predloha, ktorá sa maskou zobrazovala (slameník, čert, smrťka), postava sa tvorila podľa tradičného vzoru. Úspešnosť postavy sa teda zakladala na výstižnosti imaginácie: *Chodí maškara, oblečená vo vreci, okrútená po-*

nuť anonymitu človeka. M. Slivka v tejto súvislosti napísal, že „maska zakrývala nielen herca, ale aj ľudskú prirodzenosť. Divadelné dianie ukryté pod jej ikonografiou sa zakladá na hierarchii etických hodnôt a na ustálenom poriadku z nich vyplývajúcom. Inými slovami: maska zakrývala tvár jednotlivca, aby odhalila dušu kolektívneho čítania a myslenia...”⁸ Maskované postavy si vo fašiangovom čase mohli dovoliť to, čo inokedy nebolo možné: *Keďže na fašiangy všetko, čo sa vyviedlo, brali ako žart, chlapci si dovolili rôzne veci. Boli preoblečení tak, že ich nikto nespoznal a mohli ísť do domu dievčata, ktoré sa im páčilo, do ktorého by inokedy nevstročili. Potom dievča vytancovali, vystískali, vybozkávali a to isté urobili aj s nádejnou svokrou. To isté robili aj na ulici, kde hocijakú babku, tetku či dievča schytili, dvíhali mu sukňu, štípali. Ženy sa len málokedy dozvedeli, kto sa za maskou skrýval, no aj keď sa to dozvedeli, nikdy sa nenahnevali (Bystrany).* Zahalenie tváre maskou a postavy kostýmom a s tým spojená anonymnosť navodzovala nepríjemný pocit i strach, čo tieto postavy využívali pri kontakte s divákmi. Deti obvykle strašili, dievčatá a ženy v eroticky ladenom veselí naháňali, objímali, štípali, povádzali po zemi, zmysel-

vrieslami, starý kožuch odiaty, na hlave nesie druhú maškaru, z handár spravenú: „Ale potvora, jako by žila”, vraví jedon (Zástranie).

Do rámca fašiangového veselí patrili aj bláznivé skutky, ktorými sa akoby úmyselne porušoval zaužívaný „poriadok vecí”. Odevné súčiastky, pracovné nástroje, priestory domu, dvora či ulice, ale aj spôsoby správania a spoločenské zvyklosti sa stávali súčasťou hry, pričom sa s humorným zámerom zamieňali prirodzené funkcie s celkom neobvyklými. Už pri kostýmovaní maškár je nápadne časté obliekanie do obrátených kožuchov, mužov za ženy a žien za mužov, chudobných za bohatých. Nosili sa na rebríku, vozili na tragači na vyvážanie hnoja, rozobrali gazdovi drevený voz a zložili ho na streche, na komín vyložili kotol a pod. V kontrapunkcii veselé – vážne požadovali, aby nimi tvorený „svet naopak” sa prijímal bez výhrad: *kto slávnemu hajnalu úctu a vážnosť nepreukáže, môže byť trestaný a do šatlavy hodený* (Ilja).

Obraz človeka a spoločnosti vo fašiangových hrách

Oblúbené témy humorného napodobňovania poskytoval fyzický vzhľad, správanie a konanie človeka. Ľudské nedostatky (odchýlky od požadovaného ideálu), neželané vlastnosti, prehrešky voči morálke, nezvyklé činy a pod., sú priamo zobrazované maskovanými postavami, alebo sa vyskytujú vo forme žartovnej nadsádzky vo fašiangových piesňach a hrách. Často sa stretávame s motívmi lenivosti (*na lavici zaspala; kone stoja, žreli by; kto ti kožuch zapláta*), zahálky (*daj nám hodne peňez, pridaj šenki*), hlúposti (*čo si nevie ani svoj list prečítať, iba doma pot pecou ležati*), pýchy (*ja som si tiež zakladala, nikoho za nič nemala*), spanštelosti (maskované postavy mešťanov) a pod. V hre „Umrevec Bakus” (Lešť) sa ženy zabávali parodickým oplakávaním figuríny nebožtíka, pričom motívy náreku sa dotýkali prevažne tragiky ľudskej existencie (sirotstvo, vdovstvo, chudoba, žiaľ, samota). Fašiangové maškary využívali k obveseľovaniu divákov aj celkom bežné telesné neduhy: *Jeden z nich je Bakus: v najhnusnejších šatách a na chrbte chlebov koš, aby bol hrbatý. Na tom má ešte bundu. Je podviazaný povrieslom. S Bakusom robia najväčšie parády, sádzu s ním po sňahu, posmievajú sa mu, kričia naňho. Deti behajú s ním a metličkami ho šľahajú. Bakus hádže im do tváre kašu (zabijačkovú) a keď nemá, tak popol. Preháňa paličkou deti a na dospelých robí ostré vtipy, ktoré kosti a ledvi prenikajú. Veselý a búrlivý sprievod Bakusov kráča po celej dedine* (Veľké Bučany). Korene obradového

„Slaninári” z občôdzky „Pod šable”. Borský Mikuláš, okr. Senica. Foto H. Bakaljarová 1989. Archív ÚE SAV, i.č. 103 497

smiechu, v jadre ktorého je povznesená nedokonalosť človeka, má historické paralely v stredovekých karnevalových hrách.⁹

Tradičný model veselí, založeného na slobodnom konaní maskovaných fašiangovníkov, sa naplno rozvinul v obradovej hre „pochovávanie basy“. V starších prameňoch z 1. polovice 20. storočia sa stretávame len so sporadickými údajmi o jej predvádzaní, no v 70. a 80. rokoch sa rozšírila do mnohých obcí najmä na západnom a strednom Slovensku. Tuto hrou sa obvykle končila posledná fašiangová zábava: *v utorok o polnoci pochovali basu. To hu tam položili a že čil ju pochovajú. Spievali jej tej base, ešte aj plakali tí mládenci, ale len tak, nariekali, ruky dali na tvár, že pochováme basu do Veľkej noci ... Zakryli ju kabátom a bolo po nej. Hovorili sa pritom také frky komické. Potom už zazvonil zvonár na Popolečnú stredu koniec zábavám* (Kolta); *niekedy však okrem spevu i rozprávali, čo všetko kto v dedine cez rok porobil* (Kubra). Zápisy z posledných desaťročí už zachytávajú rozvinutú dramatickú formu: *Výstup bol rozdelený do niekoľkých častí: oznámenie o ochoreni basy, vyšetovanie lekárom, odvoz do nemocnice, oznámenie o smrti, pohrebný sprievod, plač nad hrobom, čítanie testamentu. Charakteristické boli komičnosťou až grotesknosťou* (Kokava). Ústrednou postavou býva *kňaz alebo biskup*, ktorého kostým a herný prejav vychádzal zo všeobecne známej funkcie obradníka pri cirkevnom pohrebe. Často používal aj ustálené formuly, imitujúce latinský liturgický text, napr. *dolóres, dolóres; cinkum dedérum*; zaradovanie koncovky – rum za slovo, napr. *padárum do potokárum*.¹⁰ Komedialnosť tejto postavy bola založená na imitácii obradných úkonov a kontrapunktických humorných a satirických preslovoch: *zoberie veľkú knihu a hovorí ako ťažko v živote, koľko strún potrhala a potom tie klebety. Ale to sa nesmie menovať, len sa hovorí „poľovníci“, „zdravotné stredisko“, nie urážka, ale humoristicky sa kritizuje* (Utekáč). Charakteristické je dvojveršie z úvodu jednej hry: *V Utekáči na fašiangy je to zvykom, že vám to povieme trikom*.¹¹

Humorné motívy tematicky čerpali predovšetkým z vlastného sociálneho prostredia. Miestne príbehy a skutky, udalosti lokálneho významu, vplývajúce na život obyvateľov obce, boli všeobecne známe: *A ten Jožko Žingorista / vychytil on v Drahovej rybky dočista*. K ich identifikácii však väčšinou nebolo potrebné priame pomenovanie, postačovala výstižná skratka, aby všetci vedeli, o koho sa jedná alebo o akú udalosť ide: *Chvastárum ožranárum / rozbijárum krčmárum / a teraz v base sedárum / a od ženy dostavárum / kropárum po hlavárum*.

Jadrom humoru, v duchu karnevalových žartov, zostali ľudské neduhy a slabosti. Patrí sem napr. tučnota (*riaditeľ Jožko nás / veľmi nám priberaš*), sukničkárstvo (*šedivu hlavu maš / ale rad po ženach pozeraš*), záletníctvo (*prespíte / aby ste sa mohli ženiť / veď je to v móde aj u nás*), pijanstvo (*nová móda sa u nás začína / od autobusu do pohostinstva*), kartárstvo (*hazardní kartári / neprehrávajte ťažko zarobené otcove peniaze*), bitkárstvo (*našu krčmičku na fackáreň zmenenú / navštív niekedy Pane*). Zo ženských vlastností sa humorné motívy orientujú najmä na vydajachtivosť (*a tie inzeráty radšej nechajte / radšej sa poobzerajte okolo seba*) a klebetníctvo (*naším ženám páračky bez peria / kde sa len ohovára / požeň sa Pane*), ale aj nezhody v rodinnom súžití (*od zlých svokier / oslobod' nás Pane; od švagrovských monoklov / ochráň nás Pane; mladoženáčov spod papučí / poteš Pane*).

Texty sa fixovali písomnou formou a každoročne sa aktualizovali o nové udalosti a postoje k nim. Podľa slov tvorcov hry cieľom kritiky nebolo ľudí nahnevať, ale „otvoriť im oči“. A tak sa do textov vkladali i postrehy, ktoré by inak provokovali svojou otvorenosťou a adresnosťou, ale aj politickou nekonformnosťou. Ľudia sa nestotožnili s preferovaním ideologických ustanovizní, ku ktorým patrili aj tzv. Červené kútiky, propagujúce dejiny revolučného (robotníckeho a komunistického) hnutia (*Závodný klub nám už vzali / len Červený kútik nám nechali*). Posmech si robili z direktívnych reorganizácií výrobných podnikov

(Tatrasklom nás urobili / a hlavy nám pomútili), z neúčinného „plnenia plánu“ (pridružená výroba sú aj cievniky / už ich je dost v celej republike / cievnikárom nejde na odbytárum), z tzv. brigád socialistickej práce, ktorých propagandisticky vyzdvihovali ako najlepších pracovníkov (všetky ako členky BSP / by mali mať všetko dobre pripravené / aby bolo mäso vždycky dovarené), z klamaní verejnosti, zatajovania nedostatkov (ČSAD vždycky chválené / čo sa u nás robí / nie je normálne). Priamo oslovovali vedúceho pracovníka (nerob Beník Ďura majstra / nebude žiadna prémie), riaditeľa podniku (A keď nie si v hute / tak si v tom hadovom kute), ich pracovnej morálky (kropárom, úradníci našárom / v pracovnom čase popijárom / chlastárom, kávu popijárom).

Humornosť replík sa dosahovala aj poukazmi na slabú úroveň služieb (*tolko sme my pri ní / botú zedrali / kde ich opravíme / šustri vymreli*), zdravotníckej starostlivosti (*musia pamätať aj na takých / čo nosia v ústach štátne zuby*), organizácie práce (*jeden, dvaja robia / štyria sa divajú*), kvality tovaru (*ideš kúpiť sveter do nášho obchodu / dostaneš len z dreva poriadnu gajdu*). Využívajú sa motívy protekcionárstva, ktorého prejavom bol napr. rozšírený podpultový predaj (*vegetárom podpultárom predavárom*). Kritizuje sa neporiadok v štátnych podnikoch (*smrdí od majetkov celá dedina*), formálnosť a skôr neúčinnosť výpomoci brigádnych kolektívov (*beda vám Biely dom i Nová šachta / na rok sa na vás chystá / majetkárka brigáda*), ničenie životného prostredia (*od cestičiek posolených / ochráň nás Pane..., od smetiska v potoku..., od ďalších kremačných pecí, ústredných kúrení / ochráň našu dedinu*), nekultúrnosť hromadnej dopravy (*premáva už k nám / autobus nový / vozíme sa v ňom my / ako v Šanghaji*). Tematický rozsah kritizovaných javov možno považovať za obraz verejnej mienky v dobe reálneho socializmu, komentujúcej rozporuplnosť reality všedného života oproti verejne proklamovaným hodnotám: práce a osobnosti „socialistického človeka“, jeho „materiálnych, sociálnych a kultúrnych potrieb“, „pracovného kolektívu“, zámerov a cieľov „celospoločenského záujmu“. Motivika humoru odhaľuje aj nesúlad medzi v tradícii kodifikovanou spoločenskou morálkou a morálkou praxe, plnej príkladov jej porušovania.

Sonda do pramenného fondu a vlastné terénne výskumy fašiangových obyčají zo 70.-80. rokov 20. storočia poukazujú na procesualnosť vývoja hodnotových systémov duchovnej kultúry vidieckeho obyvateľstva. Za najdôležitejšie znaky vývinu považujeme:

a/ Tradičná vrstva obradovej kultúry po politických, spoločenských a sociálno-ekonomických zmenách, započatých rokom 1948, zaznamenala funkčné a významové premeny, spočívajúce na odklone od zaužívaných materiálnych hodnôt naturálneho myslenia (pôda, potraviny, suroviny), ako aj od niektorých duchovných hodnôt kresťanstva (dodržiavanie tradičných obmedzení pôstu).

b/ Označovanie fašiangových obchôdzok ako „koleda“ a významovo príbuznými pojmami, ako aj z naznačených systémových väzieb (osoba koledníka – prianie – odmeňovanie – vyberanie) dokumentuje, že fašiangový čas bol spätý s prianím prospechu: zdravia, dobrého vydaja, úrody poľnohospodárskych plodín, plodnosti hydiny a pod. Fašiangovníkov považovali za osoby prinášajúce do domu šťastie, pričom dôležitú úlohu v tom zohrávali hodnoty mladosti, veselí, pohostinnosti. Tento princíp sa vo formálnej stránke vykonania obradu zachováva, avšak s motiváciou zábavno-estetickou a nie magicko-prosperitnou.

c/ Vykonať obchôdzku mohli sociálne skupiny normatívne určené: fašiangovníci mali byť mladí (slobodní mládenci), pričom koledovať mohli aj príslušníci slabších sociálnych vrstiev, ktorí potrebovali pomoc, podporu. Obchôdzka sa v duchu tradície považovala aj za formu „zosypu“ naturálnej mzdy zvoleným obecným funkcionárom. V súčasnosti sa považujú za nositeľov tradície mladšie generačné vrstvy (pred vojenčinou), pričom sa už nedodržiava určujúca norma, že má ísť o slobodnú mládež (fašiangujú aj ženatí muži).

d/ Predpokladom k uchovávaníu fašiangových obyčají bol aktívny spoločenský život mládeže. Tradičné obradové obdarúvanie počas obchôdzok využívali na vyberanie naturálií i peňazí pre vlastný úžitok, ale aj na usporiadanie tanečnej zábavy pre celú obec. Spoločensky nepokojné obdobie (zánik I. ČSR, vojnové časy, prevrat v roku 1948), kolektivizácia poľnohospodárstva a zánik tradičných zamestnaní, ale aj zánik priadkových spoločností ako dôležitej inštitúcie spoločenského života mládeže, pracovné aktivity mimo vlastnej dediny, nový spoločenský systém s ideou „novej dediny“ i nové všeobecné civilizačné trendy pravdepodobne vyvolali zmenu kultúrnych a spoločenských aktivít mládeže a spolu s tým aj prechodné upúšťanie od fašiangových zvyklostí. Od konca 60. rokov konštatujeme ich reaktivizáciu, obchôdzky sa začali vykonávať aj v obciach, v ktorých sa už dávnejšie nekonali, začali sa preberať staršie kultúrne vzory, ale aj celkom nové, nenadväzujúce na lokálne tradície.

e/ Normatívny systém, vzťahujúci sa na fašiangový čas, umožňoval zvýšenú samostatnú spoločenskú aktivitu a uvoľnené správanie dievčat a vydatých žien, čo sa dnes nezachováva. Tolerovalo sa uvoľnené konanie mládeže, ich „vláda“ nad obcou v čase fašiangov, bláznivé skutky fašiangovníkov, žarty na úkor spoluobčanov. V súčasnosti sa takéto porušovanie zaužívaných noriem správania akceptuje zo strany maskovaných postáv, pričom sa využíva tradičný princíp anonymnosti, neosobnosti masky.

f/ Tradíciu normované veselie vo sviatočnom čase bolo založené na hodovaní a zákaze prác, na vyhrávaní, spievaní, tancovaní, konaní maškarných sprievodov a rozpustilých hier. Predpisovaná veselosť sa vzťahovala na vidiecke spoločenstvo ako celok, pričom sa predpokladala aktivita väčšiny. V súčasnosti sa atmosféra veselia spája predovšetkým so skupinou fašiangovníkov.

g/ V posledných dvadsiatich rokoch sa teritoriálne rozšírila a významovo obohatila ľudová hra „pochovávanie basy“ ako jeden zo spôsobov ukončenia fašiangového času pred nastávajúcim pôstom. Obľubu si získala najmä rozvinutím humornosti v smere sociálnej satiry, ktorej cieľom bolo poukázať na nerešpektovanie všeobecne uznávaných hodnôt (zmysluplnosť práce, pracovitosť, hospodárnosť, majetok, životné prostredie) a noriem správania (zásadovosť, pravdovravnosť, kamarátstvo, čistotnosť, ohľaduplnosť, bitkárstvo, klebetníctvo, mamonárstvo, zlodejstvo, pijanstvo, protekcionizmus, verejné podvádzanie, lajdáckosť, záletníctvo, sukničkárstvo). Je konkrétnym dokladom vnímania spoločenskej reality a poukazuje na konflikt v povedomí uchovávaných noriem a hodnôt s jestvujúcim sociálnym prostredím.

POZNÁMKY

- 1 HORVÁTHOVÁ, E.: Rok vo zvykoch nášho ľudu. Bratislava 1986, s. 139 a n. BEDNÁRIK, R.: Duchovná kultúra slovenského ľudu. In: Slovenská vlastiveda II., Bratislava 1943. MOSER, D.-R.: Fastnacht, Fasching, Karneval. Graz-Wien-Köln 1986.
- 2 BACHTIN, M. M.: Francois Rabelais a lidová kultura středověku a renesance. Praha 1975, s. 9 a n.
- 3 Pramene z lokalít: Bacúch (TA NÚ SAV 362), Benadovo, okr. Námestovo (TA NÚ SAV 314B), Betliar (TA NÚ SAV 1248), Bílkove Humence (TA NÚ SAV 314D), Brehy (monografia obce), Breznica, okr. Stropkov (TA NÚ SAV 314D), Brezoviča (TA SNS 657), Bystrany (TA SNS 1364), Cerovo (TA NÚ SAV 791), Černé, okr. Vranov (TA NÚ SAV 315A), Čičmany (monografia obce) Dačov Lom (TA NÚ SAV 797A), Devínska Nová Ves (Bratislava 1986), Dolný Hričov (TA NÚ SAV 314C), Dulovce (TA SNS 1340), okolie Gíraltoviec (TA NÚ SAV 314C), Hafka (TA NÚ SAV 790), Haligovce (TA NÚ SAV 790), Haligovce (TA SNS 406/69), Hamborek, okr. Sabinov (TA NÚ SAV 314D), Hladovka (TA SNS 657), Hnúšťa (TA SNS 1088/87), Chmelnica (TA NÚ SAV 1294), Choča, Tekov (TA SNS 1380), Iija (TA SNS 813/80), Istebné (TA NÚ SAV 314C), Jasenovo (TA NÚ SAV 537),

- Kolčov (TA NÚ SAV 250), Kolta, okr. Nové Zámky (TA SNS 1395), Kovalov (TA NÚ SAV 314D), Krásna Hôrka (TA SNS 657), Kubra (monografia obce) Lendak (TA NÚ SAV 909, TA SNS 406/69), Lešt (TA SNS 719/79), Malé Ozorovce (TA NÚ SAV 314D), Myjava (monografia), Nevoľné (TA NÚ SAV 192), Nižný Hrabovec, okr. Vranov (TA NÚ SAV 315A), Nová Baňa (TA SNS 790/81), Orava, nelokalizované (TA SNS 657), Oravka (TA NÚ SAV 315A), Oravská Polhora (monografia obce) Osturňa (TA NÚ SAV 909), Piksárd, okr. Trnava (TA NÚ SAV 314D), Podbiel (TA NÚ SAV 315A), Podkonice (monografia obce) Poša, okr. Vranov (TA NÚ SAV 315A), Radošovce (TA NÚ SAV 314D), Slovenská Ves (TA NÚ SAV 909), Smrdáky (TA NÚ SAV 314D), Stráňany (TA NÚ SAV 909), Šoporňa (TA NÚ SAV 314B), Šumiac (TA NÚ SAV 240), Topolovka (TA SNS 1376), Trebostovo (TA NÚ SAV 314D), Tvrdošín (TA NÚ SAV 315A), Utekáč (TA SNS 1303, TA SNS 1088/87), Veľká Lesná (TA NÚ SAV 790), Veľké Bučany (TA NÚ SAV 494), Veľké Rovné (TA NÚ SAV 315A), Vernár (TA SNS 769/80), Veselé (TA SNS 657, r. 1941), Vlachovo (TA SNS 857), Východná (monografia obce) Záhorská Bratislava (TA NÚ SAV 314C), Zakamené (TA SNS 657), Zámotov (TA NÚ SAV 315A), Zástranie, Kysuce (TA NÚ SAV 315B), Závada (TA NÚ SAV 315B), Závadka (TA NÚ SAV 240), Závadka pri Sobranciach (TA NÚ SAV 268), Zemianska Kotešová (TA NÚ SAV 315B), Zuberec (TA SNS 657), Zubrohlava (TA SNS 657), Žakarovce (Bratislava 1956).
- 4 Archívne pramene: Vlachovo (TA SNS 857), Dačov Lom (TA NÚ SAV 799A), Kamienska (TA SNS 406/69), Chmelnica (TA NÚ SAV 1294), Bystrany (TA SNS 1364), Haligovce (TA NÚ SAV 790), Jasenovo, okr. Martin (TA NÚ SAV 537), Vernár (TA SNS 769/80), Cerová – Lieskové (archív Národné osvetové centrum, ďalej NOC), Selec (archív NOC), Hôrka (archív NOC), Nová Baňa (archív NOC), Račice (archív NOC), Kojšov (archív NOC).
- Terénne výskumy (1972-1994) z obcí: Ďurčina, Domaniža, Rajecká Lesná, Fačkov, Malinovo, Nedožery, Malé Leváre, Nitrianske Pravno, Ježkova Ves, Malá Lehota, Zohor, Vysoká pri Morave, Suchohrad, Jakubov, Závod, Gbely, Letničie, Petrova Ves, Radimov, Unín, Dojč, Kátlovce, Chtelnica, Borský Mikuláš, Borský Peter, Šaštín, Stráže, Štefanov, Pružina, Zbyňov, Vyšný Kubín, Leština, Párnica, Terchová, Lutiše, Belá.
- 5 BACHTIN, M. M.: c. d., s. 11.
- 6 SOCHÁŇ, P.: Pôst u ľudu na Slovensku. Slovenský denník 13, 22. 3.1930, s. 2. TEN ISTÝ: Šest pôstnych nediel. Slovenská nedeľa, 2, 30. 3. 1930, s. 4.
- 7 BRIŠÁK, J.: Hore srdcia. Spolok sv. Vojtecha, Trnava 1951, s. 237 – 239.
- 8 SLIVKA, M.: Masky ľudového divadla. Bratislava 1990, s. 9.
- 9 BACHTIN, M. M.: c. d., s. 12-13.
- 10 Z lat. dolores inferni = muky podsvetné; cirkumdederunt me gemitus mortis = obklúčili ma smrteľné úzkosti. Žalm č. 94.
- 11 Pri analýze hry „pochovávanie basy” sa opierame o pramene: Utekáč, Kokava, Klenovec, Hnúšťa (Pišútová, N.: Dramatické prvky vo výročnom zvykosloví. TA SNS 1169), Kubra (gramoplatňa Opus, Bratislava 1971), Kokava n/Rimavicou a Utekáč (Kottešová, M.: Správa o výskume zvykov v obci. TA SNS 1088/87), Nová Baňa (Raffaj, M.: Život a staré zvyky občanov z okolia Novej Bane. Textový archív SNS 790/81), Borský Peter (Luther, D.: Dynamika vývoja obyčajovej tradície v období výstavby socializmu. Kand. diz. práca, Bratislava 1982, str. 181-185), Ilja (Lukáčová, D.: Folklor vo výročnom a pracovnom zvykosloví. TA SNS 813), Utekáč (Repčok, Š.: Sklárne v Malohonte. TA SNS 1303).

PROJECTION OF THE PERSON IN SHROVETIDE PLAYS

Summary

A look at the source material, concerning Shrovetide customs in the Slovak countryside, in the first half of the 20th century, and after 1948 (the historical stage of socialism), points to the processual nature of the development of the value and normative systems of the spiritual culture of the rural population. We consider that the most important features of its development are as follows:

1. The naming of Shrovetide rounds as „carol-singing” and with other related terms, as well as from the indicated system of connections (the person of the carol-singer, congratulations, rewarding, collecting) document the fact that Shrovetide time (the last three days before the beginning of Lent) was traditionally associated with the preferential values of celebration, rejoicing, free activity of masked figures, and prosperity, feasting and wishing success: health, a good marriage, agricultural crops, fertility etc. Celebrators of Shrovetide were regarded as people bringing happiness to the house, while the values of youth, rejoicing, and hospitality played an important role in this. This principle was preserved in the formal aspect of action, but with an aesthetic and entertainment motivation, and not a magic, prosperity bringing function.

2. The Shrovetide period (from the Epiphany to Ash Wednesday) was a time for communal spinning sessions and weddings. The basis for maintaining the customs was an active social life among young people. They used the traditional, ceremonial giving of presents during the rounds to collect natural produce and money for the use of their peer group, and also to arrange dance entertainment for the whole community. The social unrest of the period: break up of the First Czechoslovak Republic, the war, the revolution of 1948, collectivization of agriculture and the end of traditional occupations, the end of communal spinning as an important institution of the social life of young people, work outside the native village, a new social system with the idea of the „new village”, but also new cultural trends, probably caused a change in the cultural and social activities of young people, and together with this a temporary abandonment of Shrovetide customs. Since the end of the 1960s, we have seen their revival, with Shrovetide rounds beginning to occur even in villages where they were not held in the past. People began to revive older cultural forms, and also start entirely new ones, not connected with local tradition.

3. The normative system relating to Shrovetide enabled an increase in independent social activity, and free behaviour by girls and married women, which today is not preserved. It tolerated the free activity of young people, their „rule” over the village during Shrovetide, the foolish actions of the Shrovetide revellers, jokes at the expense of their neighbours. At present such violation of the usual norms of behaviour are accepted from the masked figures, since they use the traditional principle of the anonymous, impersonal mask.

4. The traditionally required merry-making of the festival was based on feasting, prohibition of work, acting, singing, dancing, holding of masked processions and wanton plays. The prescribed merry-making related to rural society as a whole, it assumed the activity of the majority. Today the atmosphere of merry-making is associated mainly with the group of Shrovetide revellers.

5. In the last twenty years, the folk play „burying the bass”, has expanded territorially and developed in meaning, as as one of the ways of ending Shrovetide before the beginning of Lent. The development of humour in the direction of social satire has become especially popular. Its aim was to point to lack of respect for generally recognized values (e.g. the usefulness of work, hard work, economy, property, the environment), and norms of behaviour (principledness, truthfulness, comradeship, purity, consideration, fighting, gossiping, materialism, criminality, drunkenness, protectionism, public fraud, negligence, promiscuity). It is concrete evidence of understanding of social reality and points to conflict in the understanding of the maintenance of norms and values with the existing social environment.

This work was supported, in part, by Grant Agency for Science (Grant No 1033/94).

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 42, 1994, číslo 4
Vychádza štvrťročne

Hlavný redaktor:
PhDr. Milan Leščák, CSc.

Výkonná redaktorka:
PhDr. Zora Vanovičová

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Ľubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc., Doc. Emília Horváthová, DrSc., PhDr. Václav Hrníčko, PhDr. Josef Jančár, CSc., PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Martin Mešša, PhDr. Ján Mjartan, DrSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava
Registr. č. 7091

Cena 39,- Sk (jednotlivé číslo), celoročné predplatné 156,- Sk
Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma Slovak Academic Press,
spol. s r. o. P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 42, 1994, Number 4

Editors: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava,
Slovakia and Slovart, A.C., odd. časopisov, Jakubovo nám. 12, 811 09 Bratislava

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 42, 1994, No 4

Rédacteurs: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Adresse de la rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 42, 1994, Nr. 4

Redakteure: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slowakei

Podávanie novinových zásielok povolené RPP Bratislava, Pošta 12, 8. 8. 1994, č. j. 346-RPP/94

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

Cena 39,- Sk

MIČ 49 616